

*DR TODOR STOJKOV, Vlada Milana Stojadinovića (1935—1937), Beograd 1985, 231 str.*

U izdanju Instituta za savremenu istoriju u Beogradu izašla je iz štampe nova knjiga — monografija — Todora Stojkova, istaknutog jugoslovenskog istoričara političke istorije Jugoslavije međuratnog razdoblja. Monografija je prirodan nastavak dugogodišnjih istraživanja, rezultati kojih su već poznati naučnoj i široj javnosti iz mnogih naučnih časopisa i prve monografije T. Stojkova »Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929—1935«, objavljene 1969. godine.

Sa žaljenjem moramo konstatovati da je, zbog prerane smrti autora, monografija o Stojadinovićevoj vladi ostala nezavršena. Uvodni deo i pogovor sastavili su recenzenti knjige dr Živko Avramovski i dr Branislav Gligorićević, koristeći se rukopisnom ostavštinom Todora Stojkova. Po sadržini i oblikovanju (monografija nije obimna, integralni autorov tekst ima 195 stranica) knjiga predstavlja celinu u sagledavanju političkih prilika u zemlji od juna 1935. do sredine februara 1937. godine, karaktera i delovanja Stojadinovićeve vlade formirane posle parlamentarnih izbora 5. maja 1935. godine. U monografiji se osvetljavaju prvenstveno odnosi u vrhovima vladajućeg sistema, kao i u pojedinim vodećim političkim strankama i među njima, uloga dvora i pojedinih političkih ličnosti toga doba. U kondenzovanom vidu u monografiji su objašnjeni najvažniji momenti iz političke istorije perioda Stojadinovićeve vlade: uzroci njenog formiranja, dolazak na političku arenu jednog od poznatih finansijskih stručnjaka i prvaka Narodne radikalne stranke iz prediktatorskog perioda, razvoj unutarpolitičkih i međupartijskih odnosa, od kojih su mnogi bili sakriveni od oka javnosti i nastajali su u dvorskim i partijskim kuloarima, na sastancima i u audijencijama kod kneza-namjesnika Pavla Karadorđevića, u partijskim štabovima, u neposrednim kontaktima pojedinih političara.

Monografija ima tri glave, svaka od njih podeljena je na poglavlja, registar geografskih naziva i registar imena. Izlaganje teme temelji se na principu hronološko-problemskog metoda. U prvoj glavi (Obrazovanje nove vlade) autor razmatra probleme vezane za uzroke pada Jevtićeve vlade posle parlamentarnih izbora 5. maja 1935. godine, čiji tok i rezultate kratko analizira. Autor osvetljava odnose u novoformiranoj Narodnoj skupštini, ulogu kneza-namjesnika i uticaj francuskih političkih krugova u zauzimanju stavova o pravcima unutrašnjopolitičkog razvoja. Čitalac upoznaje ličnost Milana Stojadinovića i razloge njegova izbora za predsednika jugoslovenske vlade, poziciju vodećih političkih formacija toga perioda, pre svega vodstva Hrvatske seljačke stranke i Slovenske ljudske stranke, i pojedinih viđenijih radikalskih političara. Autor je obratio pažnju i na ličnost generala Petra Živkovića, predsednika prve diktatorske vlade 1929. godine, predstavnika vojnih krugova bliskih dvoru, koji se nije povukao iz političkog života posle pogibije kralja Aleksandra i imao je ambicija da ponovo utiče na politički razvoj zemlje. U vezi s tim razmatraju se i kombinacije dvora o budućem sastavu vlade posle pada Jevtićeve, i stavovi vodstva HSS, koje je čak s njim pregovaralo. Analizirajući nacionalni i politički sastav Stojadinovićeve vlade, autor zaključuje da u pogledu nacionalne pripadnosti ona predstavlja »znatno preovlađivanje ministara srpske 'plemenske' pripadnosti«, a da je u političkom smislu bila konglomerat različitih političkih grupacija — od šefova Slovenske ljudske stranke i Jugoslovenske muslimanske organizacije, predstavnika Glavnog odbora radikala, vojske (general Živković) sve do disi-

denata Demokratske stranke i HSS. Na stranicama knjige pratimo prve korake vlade, odnos političkih faktora prema njoj, pre svega vodstva HSS i lično njenog predsednika Vlatka Mačeka.

Druga glava (Od osnivanju Jugoslovenske radikalne zajednice do opštinskih izbora 1936) posvećena je pojavi, delovanju i ocenjivanju značaja nove vladine političke stranke — Jugoslovenske radikalne zajednice (JRZ), koja je zamenila raniju vladinu stranku diktatorskog režima — Jugoslovensku nacionalnu stranku. Tu novu formaciju, koju je podržavao dvor, autor ocenjuje kao vladavinsku kombinaciju, tj. kao »jedinственu vladinu stranku«, nastalu fuzijom radikala, slovenačkih klerikalaca i Jugoslovenske muslimanske organizacije, a čije formiranje nije teklo bez određenih ispoljenih razlika u njihovim vodstvima, kolebanja i rasprava. Autor je dobro uočio da je JRZ stajala na pozicijama državnog unitarizma i monarhije sa ublaženim stanovištem o isticanju načela lokalnih i širih samouprava, sa nagoveštenom orijentacijom na demokratizaciju političkog života i težnjom ka postizanju socijalne homogenosti i klasnog mira. Pokazao je to analizom Programa nove političke stranke i izjava njenog inicijatora i kasnijeg predsednika Milana Stojadinovića. U knjizi je iscrpno prikazana organizaciona struktura JRZ, način i oblik njenog organizovanja i delovanja, analizirane su sličnosti i razlike između te stranke i JNS. Posebna je pažnja posvećena odnosu JRZ prema rešavanju hrvatskog pitanja, reakciji vodstva HSS i njenog članstva na osnivanje te stranke, koja je, mada je pretendovala da bude »opštejugoslovenska«, istovremeno nastojala »da se politički izoluje Hrvatska« (str. 60).

Pojavu Jugoslovenske radikalne zajednice i odnos političkih snaga prema njoj autor smatra potvrdom činjenice »da su višegodišnje trzavice oko unutrašnjeg političkog uređenja zemlje, zapostavljanje ozbiljnijeg angažovanja u rešavanju ekonomsko-socijalnih potreba nižih slojeva, borba za vlast, koja je bila pre privilegija nego obaveza i odgovornost, do te mere razbili i usitnili građanske snage u zemlji da više nije bilo moguće obrazovati veliku homogenu i stabilnu političku organizaciju sa solidnom socijalno-političkom podlogom na čitavom državnom području« (str. 63). U razmatranju odnosa unutar vladine koalicije autor je osvetlio i pokušaj generala Živkovića da podrije položaj vlade; porast nezadovoljstva u radikalnim redovima vođenjem državnih poslova i iskorišćavanjem državnog aparata u borbi protiv opozicije a u cilju učvršćivanja lične Stojadinovićeve vlasti. Sve je to dovelo do kriznih situacija, ostavki pojedinih ministara i, konačno, do raskida Milana Stojadinovića s Glavnim odborom radikala potkraj 1935. godine. Autor razotkriva metode kojima se Stojadinović koristio u pridobijanju poslaničkih grupa u Narodnoj skupštini radi osiguranja većine u njoj, radi izbegavanja raspisivanja novih parlamentarnih izbora usled zaoštrene unutarpolitičke situacije, a u tom kontekstu i početne Stojadinovićeve kontakte s vođom HSS Vlatkom Mačekom. Istovremeno autor analizira i prikazuje vladine mere usmerene na nasilno gušenje nezadovoljstva njenom politikom u Hrvatskoj, posebno u povodu prvodecembarskih proslava, koje su dovele do nereda na tom području. U knjizi u ovom poglavlju nalazimo i prikaz sukoba u Narodnoj skupštini između vladine većine i opozicije, stavova pojedinih političkih lidera, obračun s generalom Živkovićem, atentat u Skupštini na predsednika vlade 6. marta 1936. godine.

U trećoj glavi (Napori na konsolidovanju vlade M. Stojadinovića) razmatraju se problemi vezani za učvršćenje Stojadinovićeve pozicije u političkom životu nizom poteza, a među njima: pokretanje glavnog organa JRZ lista »Samoupra-

va«, pripremanje i provođenje prve zemaljske skupštine Jugoslovenske radikalne zajednice, korišćenje upravno-policijskog aparata u nesrpskim oblastima, pre svega u Hrvatskoj, radi proširivanja JRZ i njenog uticaja, izbor Stojadinovića za predsednika te stranke, likvidacija Jugoslovenske nacionalne stranke i dr.

Posebno poglavlje posvećeno je provođenju opštinskih izbora 1936. godine kao Stojadinovićeve pokušaja da dobije ubedljivu većinu na srpskim područjima i da se tako prikaže kao politički predstavnik većine Srba, načinu ostvarivanja vladine politike u izbornoj kampanji, njihovom rezultatu i kako ih je ocenila opozicija, kao i nezadovoljstvu vladom u različitim mestima zemlje. U ovoj se glavi razmatra i problem pokušaja sklapanja sporazuma s Mačekom, tj. vođstvom HSS. Interesantna su autorova zapažanja o rasplamsavanju hrvatskoga nacionalnog pokreta i oživljavanju političke aktivnosti u Hrvatskoj, o pojavama sukoba između hrvatskog i srpskog življa na područjima sa mešovitim stanovništvom. Pri tome, autor pokazuje da su te sukobe često bili inicirali ekstremni nacionalisti s obeju strana (krvoproliće u Kerestincu u aprilu 1936. godine), a očitovali su se u sve vidljivijim ispoljavanjima razlika između divergentnih grupa onih krugova u Hrvatskoj koji su se protivili rešavanju hrvatskog pitanja u okviru Jugoslavije (deo katoličkog klera, katolička organizacija »Križari«, frankovačko-ustaško krilo bivše Stranke prava), i u pojačanim napadima pojedinih političara iz vladajućih krugova na Mačeka i vođstvo HSS. U toj je glavi autor osvetlio i ulogu predstavnika strane diplomatije u pitanju postizanja sporazuma s Mačekom radi rešenja srpsko-hrvatskih i uopšte unutardržavnih odnosa (razgovore Sitona Watsona u Zagrebu i Beogradu i njegov Memorandum »o mogućnostima srpsko-hrvatskog detanta«, posetu Jugoslaviji prof. F. Dominua, bliskog predsedniku vlade Narodnog fronta u Francuskoj, razgovore britanskog poslanika s Mačekom i dr.), prezentirao je ocene strane štampe o položaju u Jugoslaviji i izgledima na dalje delovanje Stojadinovićeve vlade. Autor pažljivo prati i analizira pregovore i dokumenta, kao što je Watsonov Memorandum.

Tekst se završava razmatranjem problema vezanog za kontakte i sastanke Mačeka i Stojadinovića, Mačeka i kneza Pavla u januaru 1937. godine, analizom tih susreta i razgovora, kao i mišljenja o unutrašnjoj političkoj situaciji, osvetljavanjem reakcije u hrvatskim opozicionim krugovima u vezi s tim kontaktima. Mada monografija Todora Stojkova nije završena, po sadržini je njen tekst u celini koncipiran i uobličen u sagledavanju glavnih tokova političkih zbivanja 1935—1937. godine i predstavlja pravi istorijski esej, zasnovan na solidno fundiranom materijalu, sa autorovim poniranjem u veoma složene probleme političkog života toga doba, minucioznim analizama dokumenata, događaja, stavova i ponašanja pojedinih političkih vodećih ljudi toga vremena. Tom je knjigom popunjena jedna od mnogih praznina u osvetljavanju političke istorije Jugoslavije na sredini tridesetih godina. Autorov pristup temi, način obrade materijala i zaključivanja na osnovu ozbiljne analize činjenica, jasno i za svakog razumljivo izlaganje materije, rezultat je velikih istraživačkih napora i razmišljanja, oslobođenog partikularističkog uskoga pristupa problemima, dobrog poznavanja ne samo građe kojom se koristio, nego i ukupnih istorijskih tokova vremena, koje se osvetljava u knjizi.

Kao i drugi njegovi radovi, nova i, na žalost, poslednja monografija Todora Stojkova nesumnjivo će ući u fond naučne historiografije međuratnog političkog života Jugoslavije i njenih naroda i poslužiće kao nezaobilazno štivo i izvor za svakog istraživača, i po primeni naučnoistorijskog metoda u proučavanju prošlosti, i po rezultatima.

*Nadežda Jovanović*